

مجله

دانشکده ادبیات

شماره سوم و چهارم سال یازدهم

۱۳۴۳

(شماره مسلسل ۴۴۳ و ۴۴۴)

فروردین - تیر ماه

نگاهداری کتاب

بقلم آقای پروفیسور س. م. جعفر

استاد دانشگاه پاکستان

رئیس محترم دانشکده ادبیات و همکاران گرامی، من بسیار مسرور و خوشوقتم که بدعوت این دانشگاه بایران وارد شدم و خدمتی را که بمن سپردید بقدر استطاعت خود انجام دادم. در مدت دوران اقامت سه ماهه خود در تهران بوساطت آقای مهربان و آقای دکتر حافظ فرمانفرمائیان که موجب دعوت بنده بودند به کتابخانه‌های تهران رفتم و ذخایر علمی شما را دیدم و از چندین کتاب خطی و چاپی استفاده کردم. اکنون میخواهم تجاربی را که در مدت بیست سال در فن کتابداری اندوخته‌ام در اختیار شما بگذارم.

این تجارب مربوط بدو چیز است:

۱ - حفظ کتاب ۲ - تقسیم و ترتیب کتابها

در این گفتگوی مختصر من میخواهم راجع بحفظ کتاب یادآوری‌هایی سودمند

بشما تقدیم دارم. برای تقسیم و ترتیب کتابها هم خود طریقه‌ای یافته‌ام که صحت آن مورد تصدیق متخصصین عالم عموماً و متخصصین آمریکا خصوصاً بوده است. ایشان می‌دانند در همه عالم طریقه‌ای وجود ندارد که از هر جهت صحیح و مطابق منطق باشد. اما پس از مطالعه عمیق طریقه تقسیم و طبقه‌بندی این بنده متخصصین فن اظهار داشتند که این روش اساساً بی‌عیب و موافق اصول علمی است. این روش اگرچه بسیار ساده است. اما بیان آن در یک جلسه امکان پذیر نیست. و نمی‌توانم دو موضوع مربوط به کتابداری یعنی حفظ کتب و ترتیب و تقسیم کتب را در یک جلسه بعرض برسانم. اکنون به بیان حفظ کتاب اکتفا می‌کنم و شائقین طریقه تقسیم را دعوت می‌کنم که تصنیف این بنده را موسوم به Library Science یعنی علم کتابخانه مطالعه بفرمایند. نسخی از آن را بکتابخانه مرکزی تقدیم داشته‌ام.

در حضور حضار دانشمند ارجمند لازم نیست که معنی و مفهوم موضوع این صحبت یعنی حفظ کتاب را بیان بکنم اما می‌خواهم بگویم که مقصود من از الفاظ کتاب و حفظ چیست. مقصود من از کتاب کلیه تحریرات خطی و انتشارات چاپی است که از دوران گذشته بیادگار مانده و تخیلات بشری و معلومات و ابداعات انسانی را در بر دارد.

قبل از چاپ همه کتاب‌ها خطی یا قلمی بوده است که متأسفانه بیشتر آنها تلف شده تعداد کثیری از آنها بدست اروپائیان افتاده و اینک زینت بخش موزه‌های آنان است و اکثر در حال خمول و فراموشی مانده یافتن آنها محتاج تفحص و جستجو است. انتشارات و کتاب‌ها بالعموم و تحریرات قلمی و دست نویس‌های خطی بالخصوص سرمایه علمی هر ملک و ملت است و بهمین سبب حفظ این سرمایه گران قدر بر هر فردی از افراد آن قوم فرض است و باید آنها را جزو مفاخر و تمدن خود بشمارد و بدان افتخار کند و در حفظ و حراست آن بکوشد.

حفظ و حفاظت و محافظت الفاظ هم معنی است و مفهومش نگاه داشتن یعنی سالم حفظ کردن و از خطر و فساد مصون داشتن است. این همه الفاظ خبر از خطر

میدهد یعنی خطر دشمن. مهمترین خطر هائی که کتاب در معرض آنها واقع میشود اینها است: ۱- غلبه بیگانگان یعنی تسلط حکومت غیر که در دوران تسلط خود اکثر کتابهای مهم و مفید و نایاب را از ممالک مفتوح خارج می سازند و بسرزمین خود میبرند، ۲- هرج و مرج و ناامنی و در هم برهمی اوضاع و ملوک الطوائفی و مانند آنها، ۳- آتش سوزی و طوفان و زلزله، ۴- آب و هوای نامتناسب همچون سرما و گرما و سیل و باران و برق، ۵- موش و موریاژه و انواع کرمها، ۶- سرقت و فرستادن کتابهای نایاب بخارج، ۷- غفلت و بی سوادی و جهل و بی ذوقی مردم، ۸- مرور زمان.

روشن است که مسأله حفظ کتاب بسیار مشکل و درغایت اهمیت است زیرا اینکار تعلق بهممه ملک و ملت دارد. آزادی که شرط اول است بدون جهاد ملی ناممکن است امن و امان جز با حکومتی با کفایت تحقق نمی یابد. علاج آتش سوزی و طوفان و زلزله اقدامات احتیاطی برای جلوگیری از آنهاست. بهترین دفاع از تأثیرات آب و هوای ناموافق و عوامل دیگر رعایت اصول علمی است که متناسب با درجه حرارت و رطوبت هر مملکت باشد. ممانعت از صدور کتب خطی بوسیله قانون و بکار بستن قانون میسر میشود. علاج جهل و بی ذوقی و بی سوادی و غفلت اشاعه علم و هنر است. وسیله مبارزه با اندراس کتب که نتیجه گذشت زمان است فن عکاسی است که آنرا بایکروفلتیک میگویند. اکنون من بقیه این گفتار را بسایر اموری که به کتاب تعلق دارد اختصاص می دهم:

۱- تمیز کردن کتاب بوسیله گرد گیر یا جاروب مکانیکی - عموماً فراش کتاب - خانه کتابها را بوسیله دستمال یا پاره ای کهنه پاک میکند، گرد از یک جا بر میخیزد و در جای دیگر می نشیند. بهترین طریقه تمیز کردن بوسیله گرد گیر است که بابرق کار میکند و بوسیله لوله ای گرد و غبار را بدرون دستگاه میکشد و در بسته ای جمع میکند و چون بسته پر میشود گرد را بیرون از کتابخانه میریزند. این عمل را بانگلیسی «ویکیوم - کلینیک» میگویند.

۲ - حفظ از کرم و مور یانه - در زمان گذشته مردم برای حفظ کتاب و کاغذ، برگ فلفل را یک در میان بین ورق‌ها میریختند و بدین وسیله کتابها را از ضرر مور یانه و کرم‌های گوناگون حفظ میکردند. در عصر حاضر دانشمندان علم شیمی ماده‌ای شیمیایی به دست آورده‌اند که برای حفظ کاغذ بسیار مفید و مؤثر است.

۳ - فیومیگیشن یا عمل تبخیر یا بخار دادن - کتابها و کاغذهای کرم خورده یا مور یانه زده را در اطاق یا قفسه یا صندوق بی منفذ بالای تخته‌های سوراخ دار بطوری می‌نهند که پشت کتاب‌ها بالا و روی آنها رو بپائین باشد. پس از این داروئی بنام کلورور بنزن در یک ظرف زیر تخته‌ها می‌نهند. اگر درجه حرارت شصت و هفت درجه فارنهایت باشد ماده مزبور تبخیر می‌شود و از سوراخ‌ها بگوشه هر کتاب میرسد و کرم‌ها را میکشد ولی اگر درجه حرارت کمتر از ۶۷ درجه فارنهایت باشد، کلورور بنزن تبخیر نمیشود و باید آنرا با چراغ برق حرارت بدهند تا بخار از آن متصاعد شود و کرم‌ها را نابود کند چون گاز حاصل از این ماده زهر آگین و استنشاق آن برای انسان بسیار مضر است این عمل باید در اطاق دربسته انجام یابد. بهترین روش تبخیر اینست که از اطاق یا قفسه یا صندوق هوا را بیرون بکشند و بجایش گازی نیتروژن داخل کنند تا گاز همه مور یانه‌ها را بکشد و تخم‌های آنها را نیز از بین ببرد. این عمل را «ویکیوم نیو-می‌گیشن» یعنی عمل تبخیر در خلأ مینامند.

۴ - درست کردن - بعد از عمل تبخیر - اصلاح کتاب‌ها و کاغذهای کرم خورده و آسیب دیده با کاغذ مخصوص کاری مشکل و مهم است و تنها متخصصین میتوانند آنرا بخوبی انجام بدهند. ورق‌های پاره پاره و دریده را با کاغذ و خمیر مخصوص چسباندن خیلی مشکل است و بدون ممارست و ورزیدگی کامل امکان پذیر نیست. در صورتیکه اوراق کاملاً فرسوده و شکننده باشند درست کردن آنها ممکن نباشد طرفینش را با نایلون یا سیفون می‌چسبانند و هر سه را در منگنه فشار میدهند تا کاملاً با هم ملصق شوند. این عمل را «شفنگگ» می‌گویند. ماشینی ایجاد شده است که حرارت و فشار بقدر ضرورت میدهد. زیر و بالای کاغذ خسته و شکننده و بق ابرق (سلولوئید فویل)

هر سه را بین دو تخته فلزی این ماشین می‌نهند و بحسب ضرورت فشار و حرارت می‌دهند تا اینکه همه در هم آمخته میشود. این عمل را لیمینیشن میگویند. حاصل این ماشین خیالی تمیز و نفیس میباشد.

۵ - صحافی یا جلدسازی - آخرین عمل در کار حفظ کتاب صحافی است و آن عبارتست از جزوه بندی. شیرازه بندی و تجلید که هر یک را اقسام گوناگونی است و همه آنها مستلزم ممارست و تجربه ممتد است. چون ایران همیشه گهواره علم و هنر بوده است و ایرانیها کتاب دوست بوده اند فن و راقی در ایران بسیار پیشرفت کرده است. این حقیقت محتاج تفصیل نیست.

۶ - آتش نشانی - بکار بردن آب برای فرو نشاندن آتش در کتابخانه ها خود مزید بر ضرر آتش میشود. بهمین جهت لازم است که کتاب داران از آتش نشان های مخصوص که در آن بجای آب گاز نسوز استعمال میشود و آن گاز آتش را فرو مینشاند و بکاغذ هیچ آسیبی نمی رساند. استناده کنند.

در خاتمه میخوایم سه پیشنهاد مفید را جمع بحفظ کتاب به ریاست محترم دانشگاه تقدیم دارم:

۱ - تأسیس یک مؤسسه با چند کارمند و یک رئیس برای حفظ کتابهای خطی و انتشارات چاپی با طریقه های جدید مکانیکی و ادویه شیمیائی و البته مناسب ترین محل برای این مؤسسه خود دانشگاه است.

۲ - تشکیل یک انجمن (کمیسیون) برای گرد آوردن و مرتب ساختن و نگاهداری و چاپ نسخ خطی و نسخ چاپی نایاب از تمام ایران و تشکیل شعبه های آن کمیسیون در استان های ایران.

۳ - تأسیس رشته کتابداری بمنظور تربیت کتابداران و کارمندان کتابخانه های ایران.